

ПРЕДСТАВЕ СТРАДАЊА И СМРТИ АПОСТОЛА У ПРИПРАТИ КАТОЛИКОНА МАНАСТИРА НОВО ХОПОВО

У зидном сликарству припрате католикона фрушкогорског манастира Ново Хопово, живописане 1654. године, издвајају се својом тематиком представе страдања и смрти дванаесторице апостола.¹ По шест сцена, уоквирених црвеном бордуром, смештено је на северном и јужном зиду нартекса, у највишој зони. Захваљујући сачуваним натписима могућа је идентификација свих дванаест композиција. На северном зиду, од истока ка западу, ређају се: *Страдање апостола Петра, Андреја, Матеја, Симеона брата Господњег, Јакова брата Господњег и апостола Филипа*, а на јужном, у истом смеру: *Усековање апостола Павла, Вазнесење Јована Богослова, Страдање апостола Јакова Зеведејевог, Марка, Симона Зилота и Томе*.

У хришћанској уметности средњег века представе страдања и смрти апостола обично се налазе у саставу циклуса Дела апостолских,² житијних циклуса појединих апостола,³ као и у сликаним менолозима и календарима.

¹ О живопису Новог Хопова в. М. Бајаловић-Бирташевић, *Манастир Ново Хопово у Фрушкој Гори*, Зборник Матице српске за друштвене науке 5 (1953), 68-87; М. Милошевић, О. Милановић, *Црква Светог Николе у манастиру Ново Хопово*, Рад војвођанских музеја 4 (1955), 249-273; С. Петковић, *Зидно сликарство на подручју Пећке патријаршије 1557-1614*, Нови Сад 1965, 66, 81, 88, 91-93, 97-104, 107, 108, 117, 152-154, 204-207, сл. 107-112; Исти, *Српска уметност у XVI и XVII веку*, Београд 1995, 80, 86, 87, 93, 122, 135, 155-157, 223, 227, 228, 230, 265, сл. 3, 58, 60, 61, 80.

² О циклусу Дела апостолских в. А. Давидов-Темеренски, *Циклус Дела апостолских*, у: *Зидно сликарство манастира Дечана. Грађа и студије*, ур. В. Ј. Ђурић, Београд 1995, 165-179; Е. Димитрова, *Манастир Матејче*, Скопје 2002, 168-177, сл. 57- 60, Т. XXXIII-XXXVIII; М. Глигоријевић-Максимовић, *Циклус Дела апостолских у византијском сликарству* (непубликована докторска дисертација), Београд 2007 (са старијом литературом).

³ О циклусу светог Марка в. М. Глигоријевић-Максимовић, *Сцене из живота светог Марка у византијској уметности*, Саопштења XXV (1993), 41-54; о циклусима апостола Петра и Павла в. О. Demus, *The Mosaics of Norman Sicily*, London 1949, 294-299, figs. 77-79, 81-83; Е. Kitzinger, *The Mosaics of Monreale*, Palermo 1960, 36-50, figs. 5-15, Т. 77-83.

Сл. 1 Страдање апостола Петра

Fig. 1 Martyrdom of Peter

Њихова појава у виду засебне целине је веома ретка и колико ми је познато, осим Хопова, среће се: на једној минијатури у илустрованом рукопису са проповедима Григорија Назијанског из Националне библиотеке у Паризу, насталом око 880. године (*Paris gr. 510*, fol. 32^v);⁴ на бронзаним вратима цркве Сан Паоло фуори ле мура у Риму, израђеним 1070. године заслугом Панталеонеа, богатог трговца из Амалфија који је живео у Цариграду;⁵ на фрескама капеле над ђаконикомом цркве Свете Софије у Охриду, осликаној око 1100. године;⁶ на портативном Ставело олтару из Краљевског музеја у Бриселу, делу непознатог француског златара, датованом у време око 1160. године;⁷ на мозаицима сводова уз западну куполу цркве Светог Марка у Венецији, изведеним у касном XII веку;⁸ на фрескама гробљанске цркве Светих Апостола у манастиру Ватопеду, живописаним 1683/1684. године.⁹

⁴ H. Omont, *Miniatures des plus anciens manuscrits grecs de la Bibliothèque Nationale du VIe au XIVe siècle*, Paris 1929, 10-11, 14-15, pl. XXII; L. Brubaker, *Vision and Meaning in Ninth-Century Byzantium: Image as Exegesis in the Homilies of Gregory of Nazianzus*, New York 1999, 245, 247, 248, 251-257, fig. 8.

⁵ M. E. Frazer, *Church Doors and the Gates of Paradise: Byzantine Bronze Doors in Italy*, DOP 27 (1973), 155, fig. 17.

⁶ П. Миљковић-Пепек, *Материјали за историјата на средновековното сликарство во македонија. II. Циклусот страдања апостолски од Св. Софија во Охрид*, Зборник на археолошкиот музеј III (1959-1960), Скопје 1961, 99-105.

⁷ A. Gudera, *Der Tragaltar aus Stavelot: Ikonographie und Stil*, Bremen 2003, 87-116, abb. 3-18.

⁸ O. Demus, *The Mosaics of San Marco in Venice*, Chicago-London 1984, I/1, 219-230, figs. 39, 40, 42, II/1, pls. 8, 357-376.

⁹ P. Androudis, *Les églises cimetiérales monastiques du Mont Athos*, Villeneuve d'Ascq 2000, I, 35-48, II, pls. 9-18, figs. 57-98; N. Toutos, G. Fousteris, *Corpus de la peinture monumentale du Mont Athos 10e-17e siècle*, Athènes 2010, 159-161.

Опис хоповских сцена започињемо од источне стране северног зида, где је насликано **Страдање светог Петра (мученије петрово;** сл. 1), апостола који је имао примат међу Христовим најближим ученицима. Композиција, на којој је Петар приказан разапет на крсту главом надоле, одговара хагиографским описима светитељеве смрти.¹⁰

Најстарија илустрација мученичког подвига апостола Петра сачувана је у париском рукопису са хомилијама Григорија Назијанског (*Paris gr. 510*, fol. 32v) из IX века.¹¹ Она је део циклуса Страдања апостола. И у потоњим временима мучеништво светог Петра биће најчешће приказивано у оквиру циклуса, било да је реч о циклусу Дела апостолских (Бели Килисе у Соганлију, Кападокија, живописана у првој половини X века,¹² на мозаицима Монреала, око 1190,¹³ у Богородичиној цркви у Матеичу, око 1348,¹⁴ у припрати католикона манастира Пиве, из 1625/1626¹⁵) или његовој сажетој верзији посвећеној страдању првих Христових ученика (бронзана врата цркве Сан Паоло фуори ле мура у Риму,¹⁶ капела над ђакоником цркве Свете Софије у Охриду,¹⁷ Ставело олтар,¹⁸ црква Светог Марка у Венецији,¹⁹ црква Светих Апостола у Ватопеду²⁰). Представа се скоро редовно јавља и у сликаним менолозима као илустрација за дан 29. јуни када се према хришћанском литургијском календару прослављају „првоврховни апостоли” Петар и Павле (Свети Ђорђе у Старом Нагоричину, око 1316,²¹ црква Христа Пантократора у Дечанима, око 1347,²² северни ексонартекс католикона манастира Филантропинон код Јањине, из 1560,²³ припрата Пећке патријаршије, из 1565,²⁴ црква Светог Николе архонтисе Теологине у Кастирији, из 1663²⁵). Њено сликање у оквиру посебног циклуса

¹⁰ *Bibliotheca hagiographica graeca*, II, Bruxelles 1957, 189-190; M. R. James, *The Apocryphal New Testament*, Oxford 1975, 332-336, 470-471, 474; J. Поповић, *Житија светих за месец јуни*, Београд 1975, 653-656.

¹¹ Omont, *Bibl. Nationale*, 14-15, pl. XXII; Brubaker, *Homilies of Gregory of Nazianzus*, 247-248, fig. 8.

¹² G. de Jerphanion, *Les églises rupestres de Cappadoce*, Paris 1925-1942, texte II/1, 285-287; planches III, pl. 183/3.

¹³ Kitzinger, *Monreale*, 35, sch. I c 9.

¹⁴ Димитрова, *Матејче*, 173.

¹⁵ Према теренским белешкама проф. Миодрага Марковића. О живопису манастира Пиве в. Петковић, *Зидно сликарство*, 198-201.

¹⁶ Frazer, *Church Doors*, 155, fig. 17.

¹⁷ Миљковић-Пепек, *Циклусот страданија апостолски*, 100-101, сл. 5, 6.

¹⁸ Gudera, *Der Tragaltar aus Stavelot*, 100-102, abb. 6, 8.

¹⁹ Demus, *San Marco*, I/1, 219-221, fig. 42.

²⁰ Toutos, Fousteris, *Corpus*, 159-161.

²¹ П. Мијовић, *Менолог*, Београд 1973, 281, сл. 100.

²² Исто, 340, сл. 225; В. Петковић, Ђ. Бошковић, *Манастир Дечани*, II, Београд 1941, pl. CXXIX/2.

²³ M. Garidis, A. Paliouras, *Monasteries of the Island of Ioannina. Painting*, Ioannina 1993, 178, fig. 297.

²⁴ Мијовић, *Менолог*, 373, сл. 273.

²⁵ Σ. Πελεκανίδης, *Καστοριά, I, Βυζαντινά τοιχογραφία*, Θεσσαλονίκη 1953, πίν. 255β.

Сл. 2 Страдање апостола Андреја

Fig. 2 Martyrdom of Andrew

насловљеног Чуда апостола Петра налаже Ерминија Дионисија из Фурне, састављена око 1730. године. Опис композиције придржава се, попут хоповске фреске, давно утврђене иконографске схеме за илустровање Петровог страдања.²⁶ Сцена апостола мученичке смрти на Ставелу олтару иконографски је најсроднија хоповској.

На представу Петровог страдања надовезује се *Страдање апостола Андреја* (мѡченїе андреи; сл. 2). Светац је приказан разапет на дрвету у облику латинског слова Y. Пре Хопова, распеће апостола на дрвету, поменуто само у латинској традицији,²⁷ изведено је на бронзаним вратима цркве Сан Паоло фуори ле мура у Риму²⁸ и у капели над ђаконикомом цркве Свете Софије у Охриду.²⁹ Ова иконографски неуобичајена варијанта може се видети и у појединим сликаним календарима као илустрација за дан 30. новембар-Дечани³⁰ и црква Светог Николе архонтисе Теологине у Касторији.³¹ Управо сцена из Костура испољава највећу сличност са хоповском фреском.

Прикази мученичке смрти апостола Андреја надахнути апокрифима који описују распеће светитеља на крсту,³² знатно су бројнији (нпр. рукопис

²⁶ Крст пободен у земљу и свети Петар разапет наопако, с ногама нагоре и главом надолу. Око њега мноштво војника; једни му прикивају руке, а други ноге, в. М. Медић, *Стари сликарски приручници 3. Ерминија о сликарским вештинама Дионисија из Фурне*, Београд 2005, 451.

²⁷ Свети Петар Хрисолог, епископ Равене (V век), наводи да је апостол био обешен или везан за дрво, в. F. Cabrol, H. Leclercq, *Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie*, I/2, Paris 1924, 2032.

²⁸ Frazer, *Church Doors*, 155, fig. 17.

²⁹ Миљковић-Пепек, *Циклусот страдања апостолски*, 101, сл. 6.

³⁰ Петковић, Бошковић, *Дечани*, pl. CXI; Мијовић, *Менолог*, 328, сл. 208.

³¹ Πελεκανίδης, *Καστοριά*, πίν. 256β.

³² BHG, I, 29-31; James, *The Apocryphal New Testament*, 357-363; J. Поповић, *Житија светих за месец новембар*, Београд 1977, 828-836.

Сл. 3 Страдање апостола Матеја

Fig. 3 Martyrdom of Matthew

са хомилијама Григорија Назијанског, *Paris gr. 510*, fol. 32v,³³ Ставело олтар,³⁴ црква Светог Марка у Венецији³⁵). Циклус Дела апостолских у Матеичу садржи једно специфично иконографско решење, где је Андреја разапет на крсту главом надолу.³⁶ Занимљиво је да сликарски приручник Дионисија из Фурне предвиђа сликање страдања апостола на истоветан начин.³⁷

Низ сцена на северном зиду наставља се **Страдањем апостола Матеја** (мѡченїе маѡѡї; сл. 3). Леву половину композиције заузимају три мушке фигуре а десну апостол Матеј кога благосиља Христос, насликан у сегменту неба у горњем десном углу. Доњи део фреске је уништен те је изглед целине непознат. Реконструкцију отежава чињеница да о смрти јеванђелисте Матеја постоје различите легенде. Хагиографски извори говоре да је спаљен, каменован, посечен мачем, да му је одсечена глава или да је мирно умро.³⁸ Ипак, захваљујући сачуваном натпису на хоповској фресци јасно је да она илуструје страдање светог Матеја.

Приказ апостола мученичке смрти у наосу католикона манастира Пиве, настао пола века раније (1604/1605), помаже у решавању проблема реконструкције хоповске фреске. На левој страни пивске представе стоје три младића, од којих двојица држећи у рукама дугачке штапове распаљују ватру. На десној страни, Матеј у огњу гледа ка сегменту неба насликаном у горњем десном углу.³⁹ Подударности

³³ Omont, *Bibl. Nationale*, 14-15, pl. XXII; Brubaker, *Homilies of Gregory of Nazianzus*, 248, 251, fig. 8.

³⁴ Gudera, *Der Tragaltar aus Stavelot*, 105-107, abb. 11, 12.

³⁵ Demus, *San Marco*, I/1, 222, fig. 40.

³⁶ Димитрова, *Матејче*, 175.

³⁷ Медић, *Ерминија*, 489. Према упутствима Ерминије живописана је и календарска сцена страдања апостола Андреја у припрати католикона манастира Филантропинон код Јањине, в. Garidis, Paliouras, *Ioannina*, 116, fig. 177.

³⁸ Глигоријевић-Максимовић, *Дела апостолска*, 95, нап. 436.

³⁹ Опис сцене извршен је према снимцима које је начинио проф. Миодраг

Сл. 4 Страдање Симеона брата Господњег

Fig. 4 Martyrdom of Symeon, the brother of the Lord

између хоповске и пивске сцене, у виду истог композиционог решења, броја младића, апостолове позе и гестикулације, као и сегмента неба у горњем десном углу, наводе на помисао да је и у Хопову живописано спаљивање јеванђелисте Матеја. Представе блиске пивском примеру постоје у припрати католикона манастира Филантропинон код Јањине (1560)⁴⁰ и цркви Светих Апостола у Ватопеду.⁴¹ Прва је део сликаног календара а друга циклуса Страдања апостола. И менолошка композиција мученичког подвига јеванђелисте Матеја у цркви Светог Николе архонтисе Теологине у Касторији има за тему спаљивање светитеља. Међутим, њена иконографија одступа од претходних примера. Два војника распаљују ватру над којом на решетки лежи Матеј везаних руку, само са тканином око бедара.⁴² Дионисије из Фурне налаже сликање страдања апостола у оквиру календара (за дан 16. новембар), а предвиђено иконографско решење блиско је описаној представи из Костура.⁴³

Сценама које илуструју спаљивање Матеја као литерарни извор послужио је апокрифни текст о апостоловом мучеништву на ломачи у земљи људождера.⁴⁴

Следећа композиција приказује *Страдање Симеона брата Господњег* (мѡченіе симонѡ братѡ гнѡ; сл. 4), једног од Седамдесеторице апостола, који је након смрти Јакова брата Божијег наследио епископски престо у Јерусалиму. Симеон је у време императора Трајана разапет на крсту попут Христа.⁴⁵

Марковић, в. и: С. Петковић, *Зидно сликарство*, 200.

⁴⁰ Garidis, Paliouras, *Ioannina*, 102, fig. 156.

⁴¹ О иконографији ватопедске фреске говоримо на основу снимака које је начинио Паскал Андруудис.

⁴² Πελεκανίδης, *Καστοριά*, πίν. 254α.

⁴³ Апостол Матеј прикован за земљу рукама и ногама, па спаљен, в. Медих, *Ерминија*, 487.

⁴⁴ James, *The Apocryphal New Testament*, 460-462; Ј. Поповић, *Житија светих за месец новембар*, 511-513.

⁴⁵ ВНГ, III, 70-71; Ј. Поповић, *Житија светих за месец април*, Београд 1973, 425.

Сл. 5 Страдање
Јакова брата
Господњег

Fig. 5 Martyrdom of
James, the brother of
the Lord

Фреска у Хопову илуструје распеће апостола Симеона које се у византијској уметности среће још од краја X века. Сачувани примери налазе се углавном унутар сликаних менолога као илустрација за дан 27. април (Менолог цара Василија II из Ватиканске библиотеке, датован у време око 985. године, *Vat. gr. 1613*, р. 46,⁴⁶ Старо Нагоричино, око 1316,⁴⁷ Грачаница, око 1320,⁴⁸ Дечани, око 1347,⁴⁹ припрата католикона манастира Дохијар 1567/1568⁵⁰). И Ерминија Дионисија из Фурне прописује извођење представе мученичке смрти светог Симеона у оквиру календара. Опис композиције одговара средњовековним сценама, укључујући и хоповску.⁵¹

Док је појава представе страдања Симеона брата Божијег у сликаним менолозима уобичајена, дотле је њено присуство у апостолским циклусима права реткост. Колико ми је познато, циклус из нартекса хоповског католикона у том погледу нема аналогија.

Страдање Симеоновог претходника на јерусалимској епископској катедри, **Јакова брата Господњег** (мѡчєнїє ѧковѧ брѧтѧ гѡнѧ; сл. 5), живописано је у хоповској припрати као следећа сцена циклуса. Хришћанска традиција убраја Јакова међу Седамдесеторицу апостола, које је Христос изабрао и послао да проповедају Јеванђеље (Јлк. 10, 1). Страдао је у Јерусалиму, где је о празнику Пасхе гурнут, по наређењу јеврејских старешина, са крова храма. Пошто је преживео пад докрајчен је батињањем ваљарском палицом.⁵²

⁴⁶ *Il Menologio di Basilio II, (Cod. Vaticano Greco 1613), Il Tavole, Torino 1907, 46.*

⁴⁷ В. Петковић, *Календар у старом живопису српском*, Старица, III сер., књ. 1 (1923), 6; Мијовић, *Менолог*, 277, сл. 79; Б. Тодић, *Старо Нагоричино*, Београд 1993, 82.

⁴⁸ Мијовић, *Менолог*, 297, сх. 28; Б. Тодић, *Грачаница. Сликарство*, Београд-Приштина 1988, 103, в. и: фото документацију Покрајинског завода у Приштини, инв. бр. 10269.

⁴⁹ С. Кесић-Ристић, Д. Војводић, *Менолог*, у: *Зидно сликарство манастира Дечана. Грађа и студије*, ур. В. Ј. Ђурић, Београд 1995, 407, сл. 7.

⁵⁰ Toutos, Fousteris, *Corpus*, 346.

⁵¹ Свештеномученик Симеон, сродник Господњи, скончао распет на крсту. Веома стар, в. Медић, *Ерминија*, 503.

⁵² R. A. Lipsius, *Die apokryphen Apostelgeschichten und Apostellegenden*, II/2,

Сл. 6 Страдање апостола Филипа

Fig. 6 Martyrdom of Philip

Композиција у Хопову одговара наведеном опису Јаковљеве мученичке смрти. На левој половини фреске налази се група наоружаних војника, под чијом се присилом апостол, насликан као старац, у епископској одори, са нимбом око главе, мердевинама пење на кров храма. Затим га видимо у клечећем ставу на крову, како гледа у правцу војника који се спрема да га гурне.

Иако временски удаљен, сцени у Хопову је иконографски најсроднији средњовековни мозаик у цркви Светог Марка у Венецији, где је апостол у складу са учењем светог Јеронима, које је било широко прихваћено на Западу, означен као „Јаков Мали”.⁵³ За разлику од хоповске фреске, на којој видимо само догађаје који су претходили апостоловом паду с крова храма, мозаик илуструје и потоња дешавања, батињање и сахрану Јакова. Није искључено да је и у доњем данас уништеном делу хоповске представе било живописано батињање свеца.

У византијској уметности страдање Јакова брата Божијег обично се јавља у сликаним календарима (за дан 23. октобар), при чему иконографско решење варира. Негде је апостол убијен палицом (Менолог Василија II, *Vat. gr. 1613*, р. 131,⁵⁴ припрата Пећке

Braunschweig 1884, 229-255 (према Глигоријевић-Максимовић, *Дела апостолска*, 155, нап. 660); *BHG*, I, 252-253; Ј. Поповић, *Житија светих за месец октобар*, Београд 1977, 524-526.

⁵³ Demus, *San Marco*, I/1, 222-223, II/1, pl. 357. О учењу светог Јеронима које се развило као последица одбране доктрине о Богородици као Приснодјеви, в. St. Jerome, *Lives of Illustrious Men*, in: *Nicene and Post-Nicene Fathers*, Second Series, vol. 3, New York 1892, 361-362; St. Jerome, *The Perpetual Virginity of Blessed Mary*, in: *Nicene and Post-Nicene Fathers*, Second Series, vol. 6, New York 1892, 335-346; S. Eusebii Hieronymi, *Liber de perpetua virginitate B. Marie*, in: *PL* 23, 193-216; о Богородичином приснодевству в. Ј. Поповић, *Догматика православне цркве*, II, Београд 1935, 234-237.

⁵⁴ *Il Menologio di Basilio II*, 131.

патријаршије, из 1565⁵⁵), а негде посечен мачем (Старо Нагоричино,⁵⁶ нартекс цркве манастира Козије у Влашкој, осликан око 1390⁵⁷). Приказујући апостолов пад с крова грађевине, једну особу на крову и бочно од свеца мушку фигуру са батином у рукама, менолошке сцене у трпезарији манастира Лавре (1535),⁵⁸ припрати католикона манастира Филантропинон (1560)⁵⁹ и нартексу Дохијара (1567/1568)⁶⁰ сажеле су у себи све битне елементе апокрифних описа мученичке смрти Јакова брата Господњег.

Последња сцена на северном зиду хоповског нартекса илуструје **Страдање апостола Филипа** (мѡченїѣ филиппѡ; сл. 6). Он је насликан као голобради младић разапет на крсту. Лево од њега стоји група војника, а десно женска и мушка фигура. Догађај се одвија у стеновитом пејзажу, а у позадини су градски бедеми.

У недостатку натписа идентификација представе била би отежана. Иако физички изглед разапетог младића одговара иконографији апостола Филипа,⁶¹ начин страдања светитеља на хоповској фресци не подудара се с хагиографским описима његове смрти. У апокрифним *Делима апостола Филипа*, светитељу су по наређењу проконзула града Хијераполиса пробијени глежњеви и бутине и обешен је главом надоле.⁶² Према верзији апостоновог житија коју је превео и објавио архимандрит Јустин Поповић, Филипу „просврдлаше пете, провукоше кроз њих конопце и распеше га на крсту главачке пред вратима змијуринина храма, па га камењем гађаху”.⁶³ Мученичка смрт апостола Филипа заступљена како у циклусима Страдања апостола (рукопис са проповедима Григорија Назијанског, *Paris gr. 510*, fol. 32^v),⁶⁴ бронзана врата цркве Сан Паоло фуори ле мура у Риму,⁶⁵ капела над ђаконикомом цркве Свете Софије у Охриду,⁶⁶ црква Светих Апостола у Ватопеду⁶⁷) тако и у сликаним менолозима и календарима, као илустрација за дан 14. новембар (Менолог Василија II, *Vat. gr. 1613*, р. 182,⁶⁸ Дечани,⁶⁹

⁵⁵ Мијовић, *Менолог*, 365, сл. 262.

⁵⁶ Исто, 265, сл. 31; Тодић, *Нагоричино*, 80.

⁵⁷ Мијовић, *Менолог*, 351, сл. 236.

⁵⁸ G. Millet, *Monuments de l'Athos. Les peintures*, Paris 1927, pl. 147/2; Toutos, Fousteris, *Corpus*, 91.

⁵⁹ Garidis, Paliouras, *Ioannina*, 104, fig. 158.

⁶⁰ Millet, *Athos*, pl. 234/1-2; Toutos, Fousteris, *Corpus*, 345.

⁶¹ Апостол Филип се слика млад и голобрад, в. Медић, *Ерминија*, 385.

⁶² BHG, II, 203-204; James, *The Apocryphal New Testament*, 448-450.

⁶³ Ј. Поповић, *Житија светих за месец новембар*, 413-414.

⁶⁴ Omont, *Bibl. Nationale*, 14-15, pl. XXII; Brubaker, *Homilies of Gregory of Nazianzus*, 255, fig. 8.

⁶⁵ Frazer, *Church Doors*, 155, fig. 17.

⁶⁶ Миљковић-Пепек, *Циклусот страдања апостолски*, 101-102, сл. 3, 4.

⁶⁷ Toutos, Fousteris, *Corpus*, 159-161.

⁶⁸ *Il Menologio di Basilio II*, 182.

⁶⁹ Петковић, Бошковић, *Дечани*, pl. CVII; Мијовић, *Менолог*, 325, сл. 198.

Сл. 7 Страдање апостола Павла

Fig. 7 Martyrdom of Paul

Матеич,⁷⁰ Козија,⁷¹ црква Светог Николе архонтисе Теологине у Костуру⁷²), приказивана је у средњовековној уметности најчешће према поменутим описима.

Представа на којој је Филип разапет на крсту, попут Христа, јавља се, осим у Хопову, на романичком Ставелу олтару из Брисела.⁷³ Композициона схема две сцене је идентична. И на једној и на другој централно место заузима фигура разапетог свеца, око које су постављени одговарајући ликови. Занимљиво је да ни једно ни друго иконографско решење немају утемељење у досада откривеним текстуалним изворима.

Посебну пажњу на хоповској фресци привлаче женска и мушка фигура са апостоле леве стране. Жена је одевена у мафорион, а млађи мушкарац кратке смеђе косе и браде у хитон и химатион. Обоје имају нимбове чиме је истакнута њихова светост. У приказаним ликовима треба препознати Филипову сестру свету Маријамну и апостола Вартоломеја, који су у тренутку Филипове смрти били уз њега.⁷⁴ Запажа се да физички изглед насликаног мушкараца, одевеног у апостолско рухо, одговара иконографији светог Вартоломеја.⁷⁵ Иако их хагиографски текстови помињу, Маријамна и Вартоломеј се не јављају често уз апостола Филипа на сценама његове мученичке смрти. За њих су аналогije пронађене у рукописном зборнику

⁷⁰ Димитрова, *Матејче*, 170-171.

⁷¹ Мијовић, *Менолог*, 352, сх. 63.

⁷² Πελεκανίδης, *Καστοριά*, πίν. 257α.

⁷³ Gudera, *Der Tragaltar aus Stavelot*, 107-108, abb. 11, 13.

⁷⁴ James, *The Apocryphal New Testament*, 449-450.

⁷⁵ Једини податак који сликарски приручник Дионисија из Фурне пружа о лику апостола Вартоломеја јесте да се слика млад, тек израсле браде, в. Медић, *Ерминија*, 385.

житија светих за месец новембар из манастира Свете Катарине на Синају (*Sinait* 500, fol. 275v),⁷⁶ датованом у крај XI или у XII век и у цркви Светих Апостола у Ватопеду.⁷⁷

Други низ сцена хоповског циклуса почиње у источном делу јужног зида приправе представом **Страдања апостола Павла (8секновение стаго апостла павла; сл. 7)**. Живописано је усековање свеца описано у неканонским изворима.⁷⁸ Међу тројицом војника, од којих један враћа мач у корице, лежи обезглављено тело апостола. Руке су му испружене напред и везане, а из врата му излази млаз беле течности. Павлова одрубљена глава са нимбом, везаних очију, лежи испред повијеног тела. Догађај се одвија у пејзажу, а у позадини се види сликана архитектура.

Док на већини сачуваних представа мученичке смрти апостола Павла крвник мачем замахује према светитељу,⁷⁹ у Хопову егзекутор посматрајући обезглављено тело апостола враћа мач у корице. Овај необичан мотив среће се и раније, на мозаику из Монреала, а аналогија има и у неким споменицима у Риму и његовој околини, што је Кицингера навело на закључак да је иконографски узор сцене западног порекла.⁸⁰

У византијској и поствизантијској уметности представа Усековања апостола Павла јавља се у циклусима Дела апостолских (приправа Пиве, из 1625/1626)⁸¹, циклусима Страдања апостола (капела над ђаконикомом цркве Свете Софије у Охриду,⁸² црква Светих Апостола у Ватопеду⁸³), али и у сликаним менолозима, као илустрација за дан 29. јуни (северни ексонартекс католикона манастира Филантропинон код Јањине, из 1560,⁸⁴

⁷⁶ Мијовић, *Менолог*, 203, нап. 171. Минијатура која илуструје страдање апостола Филипа није публикована, а Мијовић о њој даје штуре податке: *минијатура представља апостола Филипа с Вартоломејом и Маријамном, који су дати у сцени мученичке смрти, 14. новембар*.

⁷⁷ О иконографији ватопедске фреске (*Апостол Филип виси, обешен за ноге, између мушке и женске фигуре. Мушкарац кратке смеђе косе и браде одевен је у хитон и химатион, а жена у мафорион и доњу хаљину. Обоје имају нимбове*) говоримо на основу снимака које је начинио Паскал Андроудис.

⁷⁸ BHG, II, 177-178, 194; James, *The Apocryphal New Testament*, 293-296, 470-471; J. Поповић, *Житија светих за месец јуни*, 680-681.

⁷⁹ У Нагоричину, Дечанима и Пећи, в. Мијовић, *Менолог*, 281, 340, 373, сл. 100, 225, 273; у рукопису са хомилијама Григорија Назијанског (*Paris. gr. 510*, fol. 32v), в. Omont, *Bibl. Nationale*, 14-15, pl. XXII; Brubaker, *Homilies of Gregory of Nazianzus*, 248, fig. 8; на бронзаним вратима цркве Сан Паоло фуори ле мура у Риму, в. Frazer, *Church Doors*, 155, fig. 17; на Ставелу олтару в. Guder, *Der Tragaltar aus Stavelot*, 94, 100, abb. 6, 7; у цркви Светог Марка у Венецији, в. Demus, *San Marco*, I/1, 219-221, fig. 42; у Матеичу, в. Димитрова, *Матејче*, 173. И Ерминија Дионисија из Фурне налаже приказивање мучеништва апостола Павла на идентичан начин, в. Медиф, *Ерминија*, 455.

⁸⁰ Kitzinger, *Monreale*, 36, fig. 12.

⁸¹ Према теренским белешкама проф. Миодрага Марковића.

⁸² Миљковић-Пепек, *Циклусот страданија апостолски*, 100, сл. 2, 8.

⁸³ Toutos, Fousteris, *Corpus*, 159-161.

⁸⁴ Garidis, Paliouras, *Ioannina*, 178, fig. 297.

Сл. 8 Вазнесење Јована Богослова

Fig. 8 Ascension of John the Theologian

црква Светог Николе архонтисе Теологине у Касторији⁸⁵). На поменутим примерима егзекуција светитеља је извршена и они једино у том погледу одговарају хоповској композицији.

На јужном зиду, као пандан сцени *Страдања апостола Андреја*, насликано је *Вазнесење Јована Богослова* (... Ἰωάννα Β'γ'σ'λ'ο'β'α;⁸⁶ сл. 8). Хришћански писани извори сведоче да од дванаесторице апостола једино Јован Богослов није страдао мученичком смрћу. Он је по сопственој жељи жив сахрањен, након чега се вазнео.⁸⁷ Иконографија хоповске представе у складу је са наведеним изворима. Горњи део сцене заузима фигура Јована Богослова у мандорли, коју два анђела узносе на небо. У доњем делу сцене виде се три мушке фигуре-један брадати мушкарац са нимбом и два младића, од којих један такође поседује нимб. Догађај се одвија у стеновитом пејзажу, у чијој се позадини налазе градски бедеми.

Доња половина хоповске фреске, фрагментарно сачувана, вероватно илуструје предање према коме је Јованов гроб након сахране пронађен празан. На такав закључак наводе постојање и гестикулација мушких фигура, као и слична композиција из цркве Светих Апостола у Ватопеду.⁸⁸

⁸⁵ Πελεκανίδης, *Καστοριά*, πίν. 254β.

⁸⁶ Због оштећења леви део натписа је нејасан и не може се ишчитати.

⁸⁷ ВНГ, II, 24, 27; James, *The Apocryphal New Testament*, 266-270, 464; J. Поповић, *Житија светих за месец септембар*, Београд 1976, 549.

⁸⁸ На оштећеној представи у параклису Светих Апостола у Ватопеду може се распознати мандорла са фигуром Јована Богослова, коју два анђела узносе на небо и два младића, у доњем делу сцене, која зачуђено посматрају празан гроб. Опис сцене извршен је на основу снимака које је начинио Паскал Андроудис.

Сл. 9 Усековање апостола Јакова Зеведејевог

Fig. 9 Martyrdom of James, son of Zebedee

У прилог тврдњи да је у Хопову насликана празна гробна рака иде и сцена смрти Јована Богослова из грачаничког менолога, чију горњу половину запрема мандорла с фигуром свеца а доњу отворен саркофаг.⁸⁹

Илустрације смрти Јована Богослова у преосталим циклусима посвећеним Страдању апостола (рукопис са хомилијама Григорија Назијанског, *Paris. gr. 510*, fol. 32^v,⁹⁰ бронзана врата цркве Сан Паоло фуори ле мура у Риму,⁹¹ Ставело олтар,⁹² мозаик цркве Светог Марка у Венецији⁹³) разликују се од хоповског примера, те не могу послужити за компарацију. Исто важи и за неке менолошке представе, попут оне из Дечана⁹⁴ и Менолога Василија II (*Vat. gr. 1613*, р. 68).⁹⁵ Иконографија минијатуре из славног рукописа блиска је упутству за извођење календарске сцене смрти апостола Јована у Ерминији Дионисија из Фурне (за дан 26. септембар), што још једном потврђује да је тај сликарски приручник заснован на много старијим обрасцима.⁹⁶

⁸⁹ V. Petković, *La peinture Serbe au moyen age*, I, Beograd 1930, pl. 58/c; Мијовић, *Менолог*, 289, сх. 18; Тодић, *Грачаница*, 99.

⁹⁰ Omont, *Bibl. Nationale*, 14-15, pl. XXII; Brubaker, *Homilies of Gregory of Nazianzus*, 251, 252, fig. 8.

⁹¹ Frazer, *Church Doors*, 155, fig. 17.

⁹² Gudera, *Der Tragaltar aus Stavelot*, 103-105, abb. 6, 10.

⁹³ Demus, *San Marco*, I/1, 221, fig. 39.

⁹⁴ Петковић, Бошковић, *Дечани*, pl. CVI; Мијовић, *Менолог*, 320, сл. 177.

⁹⁵ *Il Menologio di Basilio II*, 68.

⁹⁶ Земља и јама, а пред рупом светитељевих седам ученика, једни држе мотке, други лопате, трећи ашове. Светитељ у јама, затрпан до гуше, а два ученика повезују му очи марамом, в. Медић, *Ерминија*, 481.

Сл. 10 Страдање апостола Марка

Fig. 10 Martyrdom of Mark

Трећа сцена на јужном зиду илуструје *Усековање апостола Јакова Зеведејевог* (Ѡсѣкновеніе сѣтаго апѣстола ѡкова; сл. 9), брата Јована Богослова, поменуто у новозаветним Делима апостолским (Дап. 12, 1-2), а опширно описано у апокрифима.⁹⁷ У првом плану композиције налазе се апостол Јаков од кога је преостала само глава са нимбом и крвник који је подметнуо мач под браду светитеља. Лево од њих, два војника, један са копљем, а други са мачем у руци живо разговарају. Сцена има пар необичних детаља. Наиме, док на већини сачуваних приказа апостола мученичке смрти крвник држи нож, на хоповској фресци се као оружје страдања појављује мач.⁹⁸ Пажњу привлачи и раскошна одећа целата, црвени хитон и пурпурни химатион, пошто су на преосталим сценама страдања апостола у припрати хоповског католикона егзекутори Христових ученика насликани као војници у пуној ратној опреми.

Док се представа Усековања Јакова Зеведејевог скоро редовно јавља у циклусима посвећеним Страдању апостола (рукопис са проповедима Григорија Назијанског, *Paris. gr. 510*, fol. 32^v,⁹⁹ бронзана врата цркве Сан Паоло фуори ле мура у Риму,¹⁰⁰ црква Светог Марка у Венецији,¹⁰¹ црква

⁹⁷ BHG, I, 254-255; James, *The Apocryphal New Testament*, 462-464; J. Поповић, *Житија светих за месец април*, 480-481.

⁹⁸ Апостол Јаков Зеведејев убијен је мачем и на представи у параклису Светих Апостола у Ватопеду. Овај податак нам је познат захваљујући снимцима које је начинио Паскал Андрудис. Егзекуција апостола Јакова извршена је мачем и на портативном Ставелу олтару, в. Guder, *Der Tragaltar aus Stavelot*, 102-103, abb. 6, 9.

⁹⁹ Omont, *Bibl. Nationale*, 14-15, pl. XXII; Brubaker, *Homilies of Gregory of Nazianzus*, 251, fig. 8.

¹⁰⁰ Frazer, *Church Doors*, 155, fig. 17.

¹⁰¹ Demus, *San Marco*, I/1, 221-222, fig. 39.

Сл. 11 Страдање апостола Симона Зилота

Fig. 11 Martyrdom of Simon Zilotes

Светих Апостола у Ватопеду¹⁰²), дотле је њено присуство у циклусима Дела апостолских (Бели Килисе у Соганлију,¹⁰³ Матеич,¹⁰⁴ наос манастира Пиве, око 1604/1605¹⁰⁵) и сликаним календарима (Старо Нагоричино¹⁰⁶) ређе.

Иза мученичког подвига апостола Јакова Зеведејевог живописано је **Страдање апостола Марка** (стаго апстола марка по зѣмли растѣгоше; сл. 10). Иако је фигура главног актера представе страдала на основу сачуваног натписа јасно је да је реч о јеванђелисти Марку. Према апокрифним изворима неверници су апостола Марка везали за врат и вукли по улицама Александрије, батињали га и гађали камењем до смрти.¹⁰⁷ Хоповска фреска илуструје поменуте догађаје. На десној страни композиције два младића вуку по земљи апостола везаног за ноге, док га два мушкарца на левој страни ударају батинама. Једна жена која провирује из грађевине у позадини посматра приказ. У горњем левом углу, у сегменту неба, насликан је Христос који десном руком благосиља светитеља.

Сцена мученичке смрти јеванђелисте Марка среће се у циклусима Дела апостолских (Матеич¹⁰⁸), циклусима Страдања апостола (рукопис

¹⁰² Toutos, Fousteris, *Corpus*, 159-161.

¹⁰³ Jerphanion, *Cappadoce*, II/1, 286-287, III, pl. 183/4.

¹⁰⁴ Димитрова, *Матејче*, 171.

¹⁰⁵ Петковић, *Зидно сликарство*, 200.

¹⁰⁶ Мијовић, *Менолог*, 279, сл. 78; Тодић, *Нагоричино*, 82.

¹⁰⁷ ВНГ, II, 77-78; Ј. Поповић, *Житија светих за месец април*, 391-392; Глигоријевић-Максимовић, *Сцене из живота светог Марка*, 47.

¹⁰⁸ Димитрова, *Матејче*, 174.

Сл. 12 Страдање апостола Томе

Fig. 12 Martyrdom of Thomas

са хомилијама Григорија Назијанског, *Paris. gr. 510*, fol. 32^v,¹⁰⁹ бронзана врата цркве Сан Паоло фуори ле мура у Риму,¹¹⁰ црква Светих Апостола у Ватопеду¹¹¹), али и у сликаним менолозима и календарима, као илустрација за дан 25. април (припрата католикона манастира Трескавца, око 1340,¹¹² црква Светог Николе архонтисе Теологине у Костуру¹¹³). При томе је њено иконографско решење скоро увек блиско хоповском. Представа у параклису Светих Апостола у Ватопеду иако веома оштећена највише подсећа на ону у Хопову.¹¹⁴

Пета композиција на јужном зиду хоповског нартекса илуструје **Страдање апостола Симона** (стаго симона на крсь распеше; сл. 11). Следећи апокрифно предање о мученичкој смрти апостола Симона Зилота на крсту, хоповски живописци сликају разапетог светитеља.¹¹⁵ Реч је о иконографском решењу које је било веома распрострањено у средњем веку а јављало се како у проширеним (Матеич¹¹⁶) тако и у сажетим

¹⁰⁹ Omont, *Bibl. Nationale*, 14-15, pl. XXII; Brubaker, *Homilies of Gregory of Nazianzus*, 251, fig. 8.

¹¹⁰ Frazer, *Church Doors*, 155, fig. 17.

¹¹¹ Toutos, Fousteris, *Corpus*, 159-161.

¹¹² Мијовић, *Менолог*, 313, сл. 160.

¹¹³ Πελεκανίδης, *Καστοριά*, πίν. 257β.

¹¹⁴ На ватопедској сцени назире се тело апостола положено на земљу, две фигуре које каменују свеца и неколико фигура које по свој прилици вуку Марка, везаног за ноге, по тлу. Опис композиције извршен је на основу снимака које је начинио Паскал Андроудис.

¹¹⁵ Lipsius, *Die apokryphen Apostelgeschichten und Apostellegenden*, II/2, 142-178 (према Глигоријевић-Максимовић, *Дела апостолска*, 96, нап. 439); Ј. Поповић, *Житија светих за месец мај*, Београд 1974, 229-230.

¹¹⁶ Димитрова, *Матејче*, 176.

верзијама циклуса Дела апостолских (рукопис са проповедима Григорија Назијанског, *Paris. gr. 510*, fol. 32^v,¹¹⁷ бронзана врата цркве Сан Паоло фуори ле мура у Риму,¹¹⁸ капела над ђаконикомом цркве Свете Софије у Охриду¹¹⁹), али и у сликаним календарима као илустрација за дан 10. мај (Старо Нагоричино,¹²⁰ црква Светог Николе архонтисе Теологине у Касторији,¹²¹ северни ексонартекс католикона манастира Филантропинон код Јањине, из 1560¹²²). Поменуте представе, као и хоповска, углавном се подударају са одговарајућим упутством из Дионисијевог сликарског приручника.¹²³

Последња сцена на јужном зиду, живописана као пандан *Страдању апостола Филипа*, приказује *Страдање апостола Томе* (стаго домѹ копиемь провадоше; сл. 12). Фреска илуструје апокрифна сведочења о мучеништву апостола Томе у Индији, где су га по наређењу краља Муздија војници одвели у планину и проболи копљима.¹²⁴ Тома је насликан као голобради младић у хитону и химатиону, са нимбом око главе, како седи на клупи под балдахином, док га четворица војника пробадају копљима. Подизањем десне руке високо изнад главе апостол допушта да га, као Христа, прободу испод десног ребра. Композиција слична хоповској живописана је у цркви Светог Николе архонтисе Теологине у Костуру.¹²⁵

Остали познати прикази мученичке смрти светог Томе, како они из циклуса посвећених Страдању апостола (рукопис са хомилијама Григорија Назијанског, *Paris. gr. 510*, fol. 32^v,¹²⁶ бронзана врата цркве Сан Паоло фуори ле мура у Риму,¹²⁷ капела над ђаконикомом цркве Свете Софије у Охриду,¹²⁸ Ставело олтар,¹²⁹ црква Светог Марка у Венецији¹³⁰) тако и они из сликаних календара (Менолог Василија II, *Vat. gr. 1613*, р. 93,¹³¹ Грачаница,¹³² Дечани,¹³³

¹¹⁷ Omont, *Bibl. Nationale*, 14-15, pl. XXII; Brubaker, *Homilies of Gregory of Nazianzus*, 253, fig. 8.

¹¹⁸ Frazer, *Church Doors*, 155, fig. 17.

¹¹⁹ Миљковић-Пепек, *Циклусот страданија апостолски*, 101, сл. 3.

¹²⁰ Петковић, *Календар*, 6; Мијовић, *Менолог*, 279, сх. 9.

¹²¹ Πελεκανίδης, *Καστοριά*, πίν. 258α.

¹²² Garidis, Paliouras, *Ioannina*, 180, fig. 303.

¹²³ Симон Зилот скончао распет на крсту. Стар, ћелав, округле браде, в. Медић, *Ерминија*, 503.

¹²⁴ BHG, II, 299-300; James, *The Apocryphal New Testament*, 434-437, 469; J. Поповић, *Житија светих за месец октобар*, 147-148.

¹²⁵ Πελεκανίδης, *Καστοριά*, πίν. 256α.

¹²⁶ Omont, *Bibl. Nationale*, 14-15, pl. XXII; Brubaker, *Homilies of Gregory of Nazianzus*, 255, fig. 8.

¹²⁷ Frazer, *Church Doors*, 155, fig. 17.

¹²⁸ Миљковић-Пепек, *Циклусот страданија апостолски*, 102-103, сл. 10.

¹²⁹ Gudera, *Der Tragaltar aus Stavelot*, 109-110, abb. 14, 17.

¹³⁰ Demus, *San Marco*, I/1, 222, fig. 40.

¹³¹ *Il Menologio di Basilio II*, 93.

¹³² Мијовић, *Менолог*, 291, сл. 125; Тодић, *Грачаница*, 102.

¹³³ Кесић-Ристић, Војводић, *Менолог*, 382, сл. 1.

манастир Козија,¹³⁴ припрата Пећке патријаршије¹³⁵), не могу се искористити за поређење, јер показују значајне иконографске разлике у односу на сцену из хоповског нартекса.

Из иконографске анализе представа страдања и смрти апостола у припрати католикона манастира Ново Хопово произлазе следећи закључци. Груписане у засебну целину, оне формирају сажету верзију циклуса Дела апостолских, сведеног само на приказе мученичких подвига Христових најближих ученика. Као литерарна подлога за њихово илустровање послужили су различити апокрифни текстови писани у славу апостола. У погледу иконографије, поменуте представе највише аналогија имају са делима грчког монументалног сликарства (католикон манастира Филантропинон код Јањине, црква Светог Николе архонтисе Теологине у Касторији и параклис Светих Апостола у Ватопеду). Сличност хоповских сцена са горе наведеним остварењима поствизантијске уметности делује смислено ако се зна да су грчки мајстори живописали нартекс Хопова.¹³⁶ Ослањајући се углавном на већ устаљене обрасце приликом сликања страдања апостола, они уносе и извесне иконографске занимљивости (у сцени *Усековања апостола Павла* приказују крвника који враћа мач у корице, у сцени *Страдања апостола Андреја* уместо крста сликају дрво у облику латинског слова Y, а у сцени *Усековања Јакова Зеведејевог* приказују целата у раскошној одећи са мачем у руци). У хоповском циклусу особеном иконографском формулом истиче се представа Филиповог страдања, на којој је светац разапет на крсту попут Христа, о чему нема помена у постојећим хагиографским изворима. Филипово мучеништво приказано је на истоветан начин још само на романичком Ставелу олтару. Присуство необичних иконографских мотива унутар хоповског циклуса могло би се објаснити отвореношћу грчког иконописа и живописа, у време турске владавине, према свим сликарским новинама, па и западњачким.¹³⁷

И поред исцрпне анализе хоповског циклуса одређена законитост у његовом формирању није утврђена. У одабиру апостола он се разликује од преосталих циклуса Страдања апостола, као и од новозаветних спискова дванаесторице Христових најближих ученика.¹³⁸ Уместо апостола Вартоломеја, Јакова Алфејевог, Јуде Тадеја и Матије или Јуде Искаротског, наведених у библијским листама, у Хопову су живописани Јаков брат Божији, Симеон брат Божији, Павле и Марко. Сликање светог Павла и јеванђелисте Марка, није ретка појава, пошто они веома рано почињу да се приказују међу дванаесторицом апостола.¹³⁹ Међутим, постављање

¹³⁴ Мијовић, *Менолог*, 351, сл. 236.

¹³⁵ *Исто*, 363, сх. 66.

¹³⁶ Петковић, *Српска уметност*, 122, 155-157.

¹³⁷ Исти, *Зидно сликарство*, 154.

¹³⁸ Имена дванаесторице апостола доносе синоптичка јеванђеља (Мт. 10, 2-4), (Мк. 3, 14-19), (Лк. 6, 13-16) и Дела апостолска (Дап. 1, 13-26).

¹³⁹ М. Марковић, *Поводом нове књиге Светлане Ракић о српским иконама из Босне и Херцеговине*, Зограф 28 (2000-2001), 156.

Јакова брата Божијег и Симеона брата Божијег једног поред другог необично је и свакако није случајност. Важно је истаћи да од наведених циклуса Страдања апостола у овом тексту једино хоповски садржи сцену мучеништва светог Симеона брата Божијег. Унутар апостолског низа као интересантан иконографски детаљ издваја се и сегмент неба са Христом, пошто се среће само на представама мученичке смрти јеванђелиста Матеја и Марка. Поставља се питање да ли је поменути мотив служио истицању двојице светитеља или су пак мајстори поседовали такав сликарски предложак. Док је на осталим наведеним илустрацијама мученичке смрти апостола Марка сегмент неба изостављен, његово је присуство забележено на композицијама које приказују спаљивање јеванђелисте Матеја.

Хоповски циклус није организован на традиционалан начин, у складу са хијерархијом простора и зидова цркве. Сцене страдања апостола распоређене у виду поворки, на северном и јужном зиду припрате, предводе двојица најпоштованијих апостола Петар и Павле, односно прикази њихове мученичке смрти. Овакав распоред слика усмерава посматрачев поглед ка фрескама источног зида нартекса, живописаним изнад пролаза у наос. Ту је иконографском схемом Царског Деизиса илустрована песма посвећена Христу и испод ње, у зони апостолског низа, непозната композиција у чијем се средишту налази Христос у путиру. Лево и десно од њега су свети Петар и Павле, иза којих се ређају групни ликови архијереја и мученика.¹⁴⁰ На поменуте групе светитеља надовезују се, на северном и јужном зиду припрате, представе страдања и смрти апостола у чијем распореду није уочена посебна правилност. Немогућност утврђивања правила примењеног приликом распоређивања сцена мучеништва не значи нужно и његово одсуство. Још једна могућност јесте да су хоповски живописци имали за узор данас нама непознати циклус Страдања апостола, који тек треба открити. Из досадашњег истраживања могло се ипак приметити да композиције нису изведене по датумима празновања приказаних апостола. Уз светог Петра и Павла насликани су апостоли који се и у новозаветним списковима спомињу заједно, а то су Андреј Првозвани, Јаков Зеведејев и Јован Богослов. Симеон брат Божији и Јаков брат Божији постављени су један поред другог, а апостолске поворке завршавају се сценама страдања Филипа и Томе, двојице светитеља који се сликају млади.

О улози и значењу апостолског низа у декоративном програму хоповске припрате не могу се изнети поуздани судови. Њихово изрицање отежава слаба проученост зидног сликарства поменутог простора, непостојање живописа на његовом своду, као и мали број сачуваних циклуса Страдања апостола у монументалном сликарству средњег века, који се могу употребити као аналогije.¹⁴¹ Фрагменти фресака преостали

¹⁴⁰ Милошевић, Милановић, *Црква Светог Николе*, 268-269.

¹⁴¹ Осим Хопова циклус Страдања апостола постоји у капели над ђакоником цркве Свете Софије у Охриду, цркви Светог Марка у Венецији и параклису Светих Апостола у Ватопеду. Недовољна проученост циклуса Страдања апостола у наведеним сакралним објектима не дозвољава да се са сигурношћу говори о његовом идејном тумачењу. Ипак, одређене претпоставке о разлозима извођења сцена страдања и смрти апостола у охридској, венецијанској и светогорској цркви могуће је изнети.

на своду хоповског нартекса, непосредно изнад приказа мученичке смрти апостола, наводе на помисао да су свод красиле илустрације мисионарске активности Христових најближих ученика или пак опширан циклус Дела апостолских.

У науци постоји мишљење да је хоповски католикон подигнут као друга резиденција београдско-сремских епископа.¹⁴² Уколико се ова претпоставка покаже као тачна, могло би се помишљати да је значај и статус самога храма условио сликање циклуса Страдања апостола у припрати Хопова.

Milica Popović
DEPICTIONS OF DEATH AND MARTYRDOM OF THE APOSTLES
IN THE NARTEX OF THE NOVO HOPOVO MONASTERY

Novo Hopovo monastery is situated on the southern slopes of the Fruška Gora Mountain, in the vicinity of town Irig. The present church, devoted to Saint Nicholas, was built in 1576 and decorated with wall painting on two occasions: Naos and altar space in 1608 and narthex in 1654.

The scenes illustrating the suffering and death of the apostles stand out among the frescoes in the narthex executed by the Greek painters. This cycle, rarely depicted in Byzantine art, contains twelve episodes arranged in the highest zone of the longitudinal walls. On the north wall one can see Martyrdom of Peter, Andrew, Matthew, Symeon, the brother of the Lord, James, the brother of the Lord, and Philip, and on the south wall Martyrdom of Paul, Ascension of John the Theologian, Martyrdom of James, son of Zebedee, Mark, Simon Zilotes and Thomas. Finding inspiration in various apocryphal sources, painters illustrated these scenes. They turned to Bible when representing the death of James, son of Zebedee, since he is the only apostle whose martyrdom is mentioned in the New Testament. Scenes similar in appearance to the ones mentioned above can be found in the works of post-Byzantine painters engaged on the territory of today's Greece.

It is important to emphasize that the apostolic cycle in the narthex of Hopovo monastery is not organized in a traditional way. The depictions of martyrdoms arranged on the longitudinal walls of the narthex are led by the illustrations of Saint Peter's and Paul's death placed on the east end of the north and south wall.

The paper deals primarily with the iconography of the analyzed cycle, which contains few unique images. Martyrdom of Symeon, the brother of the Lord, represented within the cycle makes it without analogies in the medieval art.

Њихово живописање у Светој Софији могло би се објаснити катедралним статусом храма. Црква је била седиште Охридске архиепископије, а према хришћанском учењу епископи су наследили апостоле као преносиоце Христове вере и учења (В. Todić, *The Symbolical Investiture of the Archbishop Basil of Bulgaria at Melnik*, Зограф 32, 2008, 66). Посвета цркве у Венецији и Ватопеду могла је одредити појаву циклуса, као што је и фунерарна намена светогорског параклиса могла допринети укључивању сцена страдања апостола у сликани програм храма. За сада нема довољно доказа о гробној функцији Свете Софије у Охриду и Светог Марка у Венецији.

¹⁴² Р. Грујић, *Духовни живот*, Војводина I, Нови Сад 1939, 390; В. Матић, *Архитектура фришкогорских манастира*, Нови Сад 1984, 111-112.